

Fatih Kerimî'nin "Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvu" Hikâyesinden Hareketle Eğitim Meselesi[†]

The Issue of Education Based On Fatih Kerimî's Story "Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvu"

Cihan ÇAKMAK*

Öz

Her türlü yeniliğe karşı çıkışın adı olan eski taraftarları, eğitim alanında da yeniliklere yüksek sesle karşı çıkmışlardır. Usul-i kadim adı verilen ve Buhara tipi öğretim metodunun uygulandığı eğitim kurumlarının işlevsizliği toplumun geri kalmasında en önemli etkenlerden biriydi. Uzun yıllar Arapça, Farsça'nın öğretildiği ve okuma yazmanın ötesine geçemeyen eski tip medreselere yüksek sesle itiraz eden usul-i cedit hareketi, toplumsal yenilenmenin ve ilerlemenin en önemli temsilciliğini yapmıştır. İdil Ural bölgesinde yetişen aydınların en önemlilerinden Fatih Kerimî, cedit hareketini benimsemiş bir Tatar aydını olarak tüm faaliyetlerini eğitimin modernleştirilmesi merkezinde ele almıştır. Bu çalışmada Fatih Kerimî'nin "Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvu" adlı hikâyesinden hareketle eğitim meselesi ele alınacaktır. Fatih Kerimî ile babası Gilman Kerimî'nin yaşamına dair izler görebildiğimiz bu eser, İdil Ural bölgesinde yaşayan halkın eğitime bakış açısını yansıtmaları bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fatih Kerimî, Gilman Kerimî, Usul-i Cedit, Eğitim.

Abstract

Its former supporters, who are the name of opposition to all kinds of innovations, have also loudly opposed innovations in the field of education. The dysfunction of the educational institutions, called usul-i kadim and where the Bukhara type teaching method was applied, was one of the most important factors in the backwardness of the society. For many years, the usul-i cedit movement, which loudly objected to the old-style madrasahs, where Arabic and Persian were taught and could not go beyond literacy, was the most important representative of social renewal and progress. One of the most important intellectuals who grew up in the Idil Ural region, Fatih Kerimi, as a Tatar intellectual who adopted the jadid movement, handled all his activities in the center of modernization of education. In this study, the issue of education will be discussed based on Fatih Kerimî's story "Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvu". This work, in which we can see traces of the life of Fatih Kerimi and his father Gilman Kerimi, is also important in terms of reflecting the perspective of education of the people living in the Idil Ural region.

Keywords: Fatih Kerimi, Gilman Kerimi, Usul-i Cedit, Education.

[†] Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, Türkiye, e-posta: cihan.cakmak@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2255-4712. (Sorumlu Yazar / Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 10.03.2023

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 07.06.2023

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.06.2023

Atıf-Reference: Çakmak, C. (2023). Fatih Kerimî'nin "cihangir mahdumnun avıl mektebinde ukuvu" hikâyesinden hareketle eğitim meselesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 39-49.

Giriş

Tatar Edebiyatında güçlü kalemiyle verdiği eserlerle toplumun aydınlanması ve halkın içine âdeta bir hastalık gibi yerleşen cehaletin ortadan kaldırılması için verdiği samimi mücadeleyle tanınan Fatih Kerimî, yazdıklarıyla toplumun sorunlarıyla dertlenen bir yazar olarak bilinir. Tatar edebiyatının durgunluk yaşadığı dönemin ardından eserleriyle özellikle nesir sahasına canlılık getiren Kerimî, bir yandan sanat çevrelerini hareketlendirirken diğer yandan da eğitim ve matbuat faaliyetleriyle Tatar edebiyatının gelişip güçlenmesi için büyük çaba sarf eder.

Edebiyatı toplumu aydınlatması için bir araç olarak gören Kerimî “sanat sanat içindir” anlayışından ziyade “sanat toplum içindir” çizgisinde bir anlayışı benimser. Toplumu aydınlatmanın ve okumanın önündeki engelleri kaldırmanın en meşru yolu olarak çareyi matbuat yani gazete ve dergi yayınlama faaliyetlerinde bulan Kerimî, Vakıtlı Tatar Matbuatının en önemli yayın organları olan Vakıtlı gazetesini ile Şura dergilerinde aktif rol üstlenir. Din ve bilimin birbirine muhalif olduğunu savunan geniş grupların karşısına büyük cesaretle dikilen ve ceditçiler olarak adlandırılan aydın zümrenin en önde gelen isimlerinden biri olan Fatih Kerimî, bu zihniyetle yoğun bir şekilde mücadele etmiştir.

19. yüzyılın son çeyreğinde Kırım’ın Bahçesaray şehrinde başlayan ve İsmail Bey Gaspıralı’nın öncülüğünü yaptığı yenilik hareketleri usul-i cedit mekteplerde temellenmiş ve bu hareket *Ceditçilik* adıyla İdil Ural bölgesinde yaşayan Müslüman Tatar toplumunun yanı sıra Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan bölgelerinde de oldukça etkili olarak kendine ciddi bir taraftar kitlesi oluşturmuştur.

Ceditçilik akımının etkilerinin yoğun bir şekilde görüldüğü 19. ve 20. yüzyıl edebiyatında kaleme alınan hikâye ve romanlarda Rusya Müslümanlarının Batı toplumu karşısında geri kalmışlığı, giyim-kuşam meselesi, kadınların sosyal hayattan soyutlanmaları, sınıfsal farklılıklar, toplumsal baskılar, pozitif bilimlerin önemi, toplumu yanlış yönlendiren olumsuz din adamları, bilimsel gelişmelere karşı çıkış gibi temalara yer verilmiştir (Çakmak, 2018: 40). Yenilik hareketleri eğitim öğretim faaliyetleri merkezinde başlamış ve ilerleyen yıllarda ise hayatın her alanında yeni duyuş, düşünüş, yeni bakış açısı kısacası hayatın tamamında köklü değişiklikleri ifade eden toplumsal bir reform hareketine dönüşmüştür.

Toplumun ilerlemesinin önünde bir duvar gibi duran cahil din adamları ve sahip oldukları düşünce yapısıyla ömrünün sonuna kadar mücadele eden Kerimî, bilhassa kız çocuklarının okumasına karşı çıkışa yüksek sesle itiraz ediyordu. Çünkü eski tip eğitim anlayışını savunanlara göre kız çocukları okuma yazma öğrenmemeliydi. Erken yaşta evlenerek evinin kadını olmalı ve çocuk büyütmelelerdi. Eğer kızlar okula gidip okuma yazma öğrenirlerse erkeklerle mektuplaşırlardı. İşte böyle bir ortamda ilk çocukluk ve gençlik dönemini geçiren Fatih Kerimî, bu düşünce yapısını kırmak için büyük mücadeleler vermiştir. Sadece kendi yaşadığı muhitte hâkim olan bu köhne zihniyetle mücadele etmekle kalmayarak bir taraftan da halkı aydınlatmak ve fikirleri özgürce yayabilmek için gazete çıkarmaya çalışıyordu. Ancak söz konusu gazete ve dergi faaliyetleri maddi imkânsızlıkların yanında Rus sansürüyle de mücadele etmek durumunda kalıyordu.

Çalışmada Fatih Kerimî’nin 11 hikayesinden biri olan *Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvu* (Cihangir Oğlanın Köy Mektebinde Okuması) başlığını taşıyan eserinden

hareketle eğitim meselesine yer verilmiştir. Söz konusu hikâye daha önce Türkiye'de ele alınmamış olup ilk kez Kardeş Kalemler Dergisinde Fatih Kerimî'nin Doğumunun 150. Yılı Anısına neşredilen Fatih Kerimî Özel Sayısında Prof. Dr. Birsal Oruç Aslan tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Eğitim meselesinin ele alındığı hikâyenin alıntı yapılan ilgili sayfalarına italik olarak yazılan paragrafın sonunda parantez içinde yer verilecektir. Bunun yanında Kerimî'nin diğer hikayelerinde de yoğun olarak karşımıza çıkan eski-yeni çatışması ile mektep-medrese mücadelesinin sıklıkla ele alındığı temaların iz düşümünü gördüğümüz söz konusu hikâyenin tanıtımına da yer verilecektir.

Fatih Kerimî'nin Hayatı

1870 yılında Gılman Kerimî'nin 6 çocuğundan en büyüğü olarak dünyaya gözlerini açan Fatih Kerimî, Samara bölgesindeki Minlibay köyünde dünyaya gelmiştir. Baba Gılman Kerimî bulunduğu bölgede saygın bir imam ve ahun olarak görev yapmaktadır. Gılman ahun, görev yaptığı süreç içinde halka karşı olumlu tavırları nedeniyle dönemin Rus İmparatorları Üçüncü Aleksandır ve İkinci Nikolay'dan madalyalar alan, İdil Ural bölgesinde baş gösteren kıtlık döneminde yoksul halka gıda temin eden, bununla da kalmayarak görev yaptığı bölgede yeni usul öğretim metodunu yaygınlaştırmaya çalışan Tatar maarif hayatının en önemli isimlerinden biridir (Kerimî, 1904: 25). Eğitimin bu denli önemli olduğunun farkında olan Gılman Kerimî oğlunu bu doğrultuda bölgesinin en iyi medreselerine eğitim almak üzere gönderir. Ancak Fatih'in ilk tahsil yıllarında İdil Ural bölgesinde usul-i cedit okullar henüz yaygınlaşmadığı için eski tip medreselerde, Arapça ve Farsça ağırlıklı bir eğitim almak zorunda kalır.

Yeni usul eğitim anlayışını savunan hocalardan biri olan Fatih Kerimî'nin babası Gılman Kerimî, imam ve ahun olarak görev yaptığı 136 okulda usul-i kadim sisteminin başarısızlığını fark etmişti. Bunun neticesinde aynı yıllarda Kırım'ın Bahçesaray şehrinde faaliyet gösteren usul-i cedit okulları, 45 günde okuma yazmanın öğretildiği ve toplumun ihtiyacına cevap veren önemli eğitim kurumları olarak hayati bir ihtiyaca cevap veriyordu. Okuma yazmanın yanı sıra müspet bilimlerin de öğretildiği bu eğitim kurumları halk arasında "maşinalı mektep" olarak adlandırılıyordu. Usul-i kadim anlayışıyla eğitim verilen medreselerde bir kısım hocalar yeniliklere kendini tamamen kapatırken, Gılman Kerimî gibi aydınlar ise bir uyanışa vesile olmuş ve eğitim sistemindeki bu kötü gidişi fark ederek önemli bir yanlıştan dönmüşlerdir. Gaspıralı ile tanışmasından sonra tekrar memleketine dönen Gılman Kerimî imam ve ahun olarak görev yaptığı Minlibay bölgesindeki köylerde açtığı 136 usul-i cedit okuluyla Tatar maarif hayatında toplumun gelişmesi ve aydınlanmasındaki en önemli adımlardan birini atmıştır. Bu itibarla İdil Ural bölgesinde Tatar millî maarifinin kuruluş gelişmesinde, uyguladığı eğitim sistemindeki tecrübesiyle Gılman Kerimî en önemli isim olarak kabul edilmektedir (Çakmak, 2020: 97).

İsmail Gaspıralı ile tanışması Gılman Kerimî'nin gelecekte izleyeceği eğitim politikalarına yön vermiştir. Görev yaptığı bölgede açtığı ilkokulların başarısızlığıyla büyük bir hayal kırıklığı yaşayan Gılman ahun, o sıralarda Tercüman gazetesi merkezinde şekillenmeye başlayan yeni tarz eğitim metodunun adını duyar. Bu eğitim sistemini incelemek, öğrenmek ve Gaspıralı'nın kendisiyle bizzat tanışmak niyetiyle Kırım'ın Bahçesaray şehrine giderek bu eğitim metodunu yerinde uygulamalı olarak görme imkânı

bulur. Aslında başlangıçta iki farklı zıt görüşün savunucusu olan Gilman Kerimî ile İsmail Gaspıralı'nın fikirleri bir araya geldiklerinde olumlu anlamda değişmiş ve Gilman Kerimî yepyeni fikirleri benimsemiş biri olarak görev yaptığı bölgeye dönmüştür. Oğlu Fatih'in Gaspıralı'nın faaliyetlerinden olumsuz bir şekilde etkilendiğini düşünen Gilman Kerimî, bu görüşmenin ardından oğlunu Gaspıralı'nın fikirlerini ve eğitim sistemini takip etmesi için sonuna kadar desteklemiştir.

İlk öğrenimi sırasında, arkadaşları arasında o yıllarda yayımlanan Tercüman gazetesini gizli gizli okuması ve Rusça kitapları takip etmesi nedeniyle medreseden atılma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Fatih'i, babası okuldan almak zorunda kalır. Fatih'in medreseden kovulması ailede tam bir yıkıma neden olur. Kerimî ailesinin Fatih'in eğitimi ile ilgili önünde iki seçenek vardır: Bunlardan ilki Arabistan, diğeri ise Osmanlı İmparatorluğunun merkezi İstanbul'dur. Nihayet baba Gilman Kerimî oğlunu, 1891 yılında tahsil almak üzere dönemin en prestijli ve saygın eğitim kurumu olan Mekteb-i Mülkiye'ye kaydettirir. İstanbul'daki eğitimi sırasında bir yandan Fransızcasını ve Osmanlıcasını geliştiren Fatih Kerimî, diğer yandan İstanbul'un sanat, edebiyat, kültür ve siyaset çevreleriyle de yoğun münasebetler kurmuştur. Eğitimi tamamlandıktan sonra köyüne dönerek öğretmenlik yapmaya başlayan Kerimî, 1910'lu yılların başında Balkan Savaşının gidişatını izlemek üzere bu kez Muhammed Zakir Remiyev'in ricası üzerine Vakit gazetesinin savaş muhabiri olarak İstanbul'a gelmiştir.

Fatih Kerimî bulunduğu noktaya asla yetinmeyen ve kendini sürekli olarak geliştiren ve yenileyen çok yönlü bir kişiliktir. Bu itibarla bir süre Rusya'da bulunmuş, burada matbaa ve muhasebe kurslarına gitmiştir. Arapça, Farsça'nın yanı sıra Fransızca'ya hâkim olması onu Türk Dünyasının ilk çok dilli (poliglot) aydını olarak öne çıkarmıştır. Bu özellikleriyle yaşadığı dönemin Tatar burjuvazisinin en önemli ailelerinden Remiyevlerin dikkatini çeker. Remiyev Kardeşlerden büyüğü Muhammed Şakir Remiyev çıkacağı Avrupa seyahatine Fatih Kerimî'yi davet eder. 15 Şubat 1899'da çıktıkları Avrupa seyahatinde Almanya, Belçika, Fransa, İtalya, Moskova, Petersburg ve Türkiye'yi ziyaret ederler. Dört ay süren bu seyahatin son durağı Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'dur. Bu sayede Kerimî, Avrupa'nın önemli kültür ve sanat merkezlerini görme fırsatı elde eder. Kerimî'nin eğitim anlayışının şekillenmesinde Gaspıralı'nın fikirleri ve usul-i cedit mekteplerin yanı sıra 1899 yılında Muhammed Şakir Remiyev ile çıktığı ve 4 ay süren Avrupa kültür merkezlerindeki izlenimler çok etkili olmuştur. Bu seyahat kendisine mensup olduğu Müslüman Türk toplumu ile Batı toplumlarındaki eğitim kurumlarını mukayese etme olanağı tanımış, içinde bulunduğu toplumun Avrupa ülkelerinden geri kalmışlığını üzülenek müşahede etme imkânı vermiştir. Kerimî, ülkesine döndüğünde ise gezip gördüğü yerlere dair izlenimlerini *Avrupa Seyahatnamesi* adıyla yayımlar.

Fatih Kerimî Avrupa'daki izlenimlerine dair şu tespitleri paylaşmıştır:

Bu yerleri bizzat gelip görmek, hâl ve maişetlerini öğrenip, ilim ve kültürlerinden, sanat ve sanayilerinden pay almak, dört bin senelik tarihi olan eski eserleri ve üç milyon ciltlik kitabı ihtiva eden kütüphaneleri ile bütün Avrupa'nın ilerici fikirlerini etkileyen Volter, Viktor Hugo, Jan Jak Russo gibi büyük düşünürlerinin heykellerini ve kabirlerini görmek, elbette arzu edilecek şeylerdir. Zamanı boşa harcamayarak, bu fırsatı değerlendirerek geleceğimiz olan memleketlerin ilmi durumları, yaşayışları hakkında mümkün mertebe fazla bilgi sahibi olmak için kendi kendime söz verdim (Kerimî, 1902).

Avrupa seyahatinin Kerimî açısından en önemli yanı Müslüman Türk toplumları ile Batı toplumunun gelişmişlik seviyesini mukayese etme imkânı elde etmesidir. Bu seyahat, Remiyev ailesi ile Fatih Kerimî arasındaki diyalogu daha da güçlendirmiştir. Tatar edebiyatında lirik-estetik şiirleriyle tanınan ve Derdmend mahlasıyla bilinen Muhammed Zakir Remiyev 1905 Ekim İhtilalinin sağladığı kısa süreli özgürlük havasını iyi değerlendirerek Rus Hükümetinden yeni kuracakları matbaa için ruhsat almayı başarır. Orenburg'da kurulan matbaanın çıkardığı iki süreli yayından biri olan *Vakit* gazetesinin baş yazarlığını yapan Kerimî, aynı zamanda Remiyev Kardeşler ile birlikte İdil Ural bölgesinde Vakıtlı Tatar Matbuatının kurulup güçlenmesinde çok önemli vazifeler yapmıştır. Kerimî, 21 Şubat 1906'da yayın hayatına başlayan *Vakit* gazetesinde redaktörlük ve başyazarlık görevlerinde bulunmuştur. Gazetenin 1906 yılında başlayan yayın hayatı 1917 yılına kadar sürmüş ve 11 yılda 2309 adet basılmıştır. 10 Ocak 1908 yılında Orenburg'da neşredilmeye başlayan *Şura dergisi* Rızaeddin Fahreddin idaresinde Müslüman ahalinin en çok okuduğu dergi olarak öne çıkmıştır. Bu iki yayın organı tüm Türk dünyasından fikri yazıların, hikâyelerin ve şiirlerin yayımlandığı bir fikir merkezi halini alacaktır. Kerimî, 1 Kasım 1917 tarihinde "Yaşa Vakit" adlı bir gazete çıkarır. Çok sayıda fikri yazısı olduğu bilinen Kerimî, Orenburg'da neşredilen "Yul", "Saban" gazetelerinin yanı sıra, "İşçiler Dönyası" gazetesinde "Kart İşçi" imzasıyla makaleler kaleme alan oldukça üretken bir yazardır (Kerimî, 2001b: XI, XII; Gaynullin, 2000: 209, 210).

Türk halkları arasında ortak bir iletişim köprüsü vazifesi gören *Vakit* gazetesi, sadece Tatarların yaşadığı coğrafyalarda değil, aynı zamanda Başkurt, Kazak, Özbek toplulukları arasında da en çok okunan, takip edilen ve ilerici fikirli bir yayın organı olarak kabul edilmektedir (Sabitov, 2000: 194).

Şura, *Vakit* gazetesinde olduğu gibi Muhammedşakir ve Muhammedzakir Remiyev Kardeşler tarafından desteklenmiştir. *Şura dergisi* konuları ele alışındaki ciddiyeti, işlediği konular ve dili bakımından çok başarılı olmuş, Tatarlar arasında olduğu gibi bütün Türk Dünyasında en çok okunan yayınlardan biri haline gelmiştir. *Şura*'nın bu kadar başarılı olmasında dinî alanda olduğu kadar dil, edebiyat ve felsefe gibi alanlarda üst düzey bilgi birikimine sahip olan Rızaeddin Fahreddin'in derginin başında bulunması etkili olmuştur. Derginin başarılı bir yayın organı olmasında Fatih Kerimî'nin de payı büyük olmuştur. Derginin yazarları arasında Fatih Kerimî, Burhan Şeref, Abdurrahman Fahreddin, Musa Carullah Bigi, Hadi Atlasi, Mehmet Hanefi, Âlimcan İdrisi, Abdurrahman Saadi, Abdurrahman Mustafa, Zakir Remiyev ve Başkurt Türklerinden Zeki Velidi Togan gibi önemli isimler yer almıştır. *Şura* gazetesi 15 günde bir ve 32 sayfa olarak neşrediliyordu. Dili ortak Türkçeye, Tercüman'ın diline, yakın olmakla birlikte Tatarca ve başka Türk lehçelerine de yer veriliyordu. *Şura*'da konu bakımından ilmî, edebî ve ahlakî yazılar ele alınıyor, ayrıca derginin her sayısında Rızaeddin Fahreddin tarafından Türk-İslam büyüklerine ait biyografiler neşrediliyordu. *Şura* dergisi Bolşeviklerin 1918 yılında iktidara gelmeleriyle kapatılmıştır (Çakmak, 2020: 26).

Kerimî, mensup olduğu Tatar toplumunun geri kalması üzerine sürekli kafa yormuş ve toplumu aydınlatmayı ve terakki ettirmeyi kendine millî bir vazife bilmiştir. Kerimî'nin eserlerinin temelinde ağırlıklı olarak Doğu-Batı mukayesesi ele alınmış, ilerlemenin tek yolunun bilime sıkı sıkıya sarılmak olduğunu ısrarla dile getirmiştir.

Fatih Kerimî'nin Tatar edebiyat sahasında oynadığı rol ayrıca önem taşımaktadır. 19. ve 20. yüzyıllarda bir müddet durgunluk yaşayan Tatar nesrine âdeta can suyu olan Kerimî'nin ilk hikâyeleri Batı edebiyatı tesirinde gelişmiştir. Halkın anlayabileceği sade bir dil kullanmayı tercih eden yazarın eserindeki karakterler, gündelik hayattaki sıradan insan tiplerinden seçilir. Karakterizasyona da büyük önem veren Kerimî, toplumda sıklıkla görülen aydın tipi ile yenilik karşıtı din adamlarına yoğun bir şekilde yer verir. Eserlerinde okuyucuyu kimi zaman acı bir ironiyle sarsar. Kimi zaman ise güldürürken düşündürür. Ancak hemen hemen tüm eserlerinde sosyolojik tahlillere yer veren yazar, toplumsal problemleri öne çıkarmayı ihmal etmez. Eserlerinde problemleri ele almasının yanında, onlara bir çözüm önerisi sunmayı da ihmal etmez. Edebiyatı toplumu aydınlatmak için bir araç olarak görmesiyle Türk Edebiyatının yazılarıyla en çok eser veren yazarı Ahmet Mithat Efendi gibi sade bir dille, ele aldığı yazılarında toplum menfaatlerini her zaman ön planda tutar.

Fatih Kerimî bir süre siyasetin içinde de bulunmuş, 1906 yılında II. Devlet Duması milletvekili seçimlerinde delege olarak, Muhammed Zakir Remiyev'in vekili sıfatıyla Müslüman mebuslarının danışmanlığı görevini üstlenmiştir. 1925 yılında Şark Üniversitesi, diğer adıyla *Nerimanov İsimindeki Köncüğüş Üniversitesi*'nde öğretmenlik yapmıştır (Gaynullin, 2000: 211). Ömrünün son yıllarında Kazan'dan Moskova'ya taşındığını kız kardeşi Zakire Şeref'in anılarından öğrendiğimiz Kerimî, bilhassa eşinin vefatı üzerine kimselerle görüşmeyen ve içe kapanan bir mizaç sergilemiştir. Hayata gözlerini yumduğu son ana kadar tercüme faaliyetleriyle uğraşan Fatih Kerimî'nin farklı dillerde kırktan fazla eseri Tatarca'ya tercüme ettiği bilinmektedir (Şeref, 2000: 110).

4 Ağustos 1937'de düzmece suçlamalarla ve Stalin karşıtı olduğu gerekçesiyle askerler tarafından tevkif edilir. 27 Eylül 1937'de askerî mahkeme idam kararını uygular. Ailenin uzun süre yetkili makamlara Kerimî'nin durumunu öğrenmek üzere yaptığı başvurulardan sonuç alınmaz (Şeref, 2000: 111). İdamından 22 yıl sonra, 8 Aralık 1959 tarihinde Sovyetler Birliği Askerî Yüksek Mahkemesi tarafından Fatih Kerimî'nin suçsuzluğu kabul edilerek itibarı iade edilmiştir (Çakmak, 2020: 26).

Fatih Kerimî'nin "Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvu" Adlı Hikâyesi

Fatih Kerimî, *Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvu* adlı hikâyesinin yazımına 1898 yılında başlamış, eserini 1900 yılında Petersburg'da neşretmiştir. 1899 yılında yayımlanan Şakirt ile Student hikâyesinin ardından neşredilen *Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvu* adlı hikâyesi bir önceki eserinde ele aldığı temaya, yani kadimci anlayışın eleştirisine yer vermesiyle dikkat çeker.

Hikâyenin Konusu

Hikâye, 1898 yılında Turnalı Köyü Mektebinde geçer. Mektebin, hocası Ahmetşah Hazret'tir. Ahmetşah Hazret, kırk yaşlarında, ilim sevgisiyle dolu bir zattır. Medreseden mezun olduktan sonra Turnalı Köyü'ne gelerek babasının görev yaptığı mektepte çalışmaya başlar. 29 yaşındayken komşu köyün kızıyla bir evlilik yapmış, bu evlilikten en büyük çocuğu Cihangir dünyaya gelmiştir. Ahmetşah Hazret'in hayattaki en önemli gayesi medrese açıp talebe okutmaktır. Çünkü ona göre her Müslüman kendisi için gerekli olan sarf ve nahiv ilmini en iyi şekilde öğrenmelidir. Bu nedenle molla olur olmaz, köyünde çocukları okutmak üzere bir mektep açmaya karar verir. Ahmetşah Hazret'in heyecanla kurduğu okul, oldukça eski ve

bakımsızdı. Tüm olumsuzluklara rağmen yatılı olarak eğitim verilen okulun kimi zaman yetmiş, kimi zaman da yüze yakın öğrencisi vardı. Büyük heyecanla açtığı okulla hayallerini gerçekleştiren Hazret'in bir sorunu vardı. Çünkü okuldaki talebelerde arzu ettiği başarıyı göremiyordu. Bu durumdan oldukça rahatsız olan Hazret, sorunun kendisinde olduğunu düşünmeye başlamıştı. Belki de mevcut eğitim yöntemini değiştirmeliydi. İki üç yıl öğrenim gören çocuklar okuma yazmanın ötesine geçemiyorlardı. Uyguladığı eğitim sistemi üzerine uzun süre kafa yoran Hazret, okulda çocukları terbiye etmenin ve okutmanın pek çok şartı olduğunun farkına varır. Bilhassa Batıda ve Ruslar arasında çocukların tahsili için öğretmen yetiştiren özel okulların kurulduğunu ve eğitim yani pedagoji ilminin ayrı bir uzmanlık alanı olduğunu fark eder. Çocukları okutmanın ve okul idare etmenin özel bir ihtisas alanı olduğunu fark eden Hazret çevresine bu durumu anlatmaya çalışır. Halka gerekirse aralarında para toplayarak mektepte çocuklarını eğitmek üzere bir öğretmen tutmaları gerektiğini anlatır. Ancak ahali paralarının eksileceği ve gelir durumlarının bozulacağı düşüncesiyle Hazret'in bu fikrine destek vermez. Mektepteki öğrencilerin başarısızlığı yanında, bir de ekin zamanı bahçe işlerine gitmeleri Hazret'i iyiden iyiye üzmektedir. Bu arada Hazret'in oğlu Cihangir eğitim konusunda çok azimli bir gençtir. Ancak Hazret, oğlu Cihangir'in gittiği mektebin ona yarar sağlamadığını düşünmektedir. Hikâye Ahmetşah Hazret'in oğlu Cihangir'i şehirdeki medreseye eğitim almak üzere göndermesiyle son bulur.

Fatih Kerimî'nin Edebî Yönü

Pedagog ve siyasetçi kimliğinin yanı sıra Fatih Kerimî'nin en güçlü olduğu alan edebiyat sahasıdır. 20. yüzyılın başlarında Batılı edebiyat çevresinde şekillenen Tatar nesrine fikri alt yapısı, kültür zenginliği ve güçlü kalemıyla önemli bir dinamizm kazandıran Kerimî'nin bilinen 11 hikayesinin yanı sıra 3 seyahatnamesi, onlarca gazete köşe yazısı ve ders kitapları mevcuttur.

Modern Tatar Edebiyatının kurucusu olarak kabul edilen Fatih Kerimî yazdıkları ve faaliyetleriyle toplumsal bir misyon üstlenmiştir. Onun ilk hikâyelerinin hemen hepsinde toplumun belli alanlarında görülen aksaklıklar, problemler ve çözülmeyi bekleyen sorunlar sürekli olarak okuyucuya sezdirilir. Kerimî'nin belki de en önemli yönlendiren biri problemi ortaya koymakla yetinmeyip onlara çözüm önerileri sunmasıdır. Toplumun içinde bulunduğu açmazları ele aldığı karakterler üzerinden hikâyeleştiren Kerimî, bu yolla okurun önce dikkatini çeker. Olumlu bir karakterin karşısına olumsuz karakterler çıkararak okuru düşünmeye zorlar ve sorunların farkına varmasını sağlar.

Tatar Edebiyatının hemen her alanında çok sayıda eser kaleme alan Fatih Kerimî, gazetecilik ve matbaacılık faaliyetlerinin yanı sıra eğitimci kimliğiyle de ön plana çıkar. Onun *Komedyâ* (1894), *Hüsid Baba* (1895), *Şakirt ile Student* (1899), *Cihangir Mahdumnun Avıl Mektebinde Ukuvi* (1900), *Salih Babaynın Üylenüvi* (1897), *Mirza Kızı Fatıyma* (1901), *Soltan Gıyşkı* (1906), *Tilsiz Hatın* (1906), *Gayaş Helfe* (1906), *Hıyalını, Hakiyatını* (Orenburg 1908) adlı eserlerinde toplumun içinde etkili olan köhne fikirli ve dini kötüyü kullanan cahil din adamları merkezinde eski-yeni çatışması ile mektep-medrese karşıtlığı yoğun bir şekilde ele alınır (Kerimî, 2001b: X). Ayrıca Kerimî'nin *Avrupa Seyahatnamesi* (Petersburg 1902), *Kırım'a Seyahat* (Orenburg 1904), *Orenburg Seyahatnamesi* adlı 3 seyahatnamesi ile *Muallim ve Mürebbiyelere*

Rehnâme I (Kazan 1901), *Muallim ve Mürebbiyelere Rehnâme II* (Kazan 1901), *Muhtasar Târîh-i İslâm* (Kazan 1901) başlıklı öğretmenler ve öğrenciler yazmış olduğu ders kitapları mevcuttur.

Fatih Kerimî'nin Eserlerinde Eğitim Meselesi

Yüzyıllardır Müslüman Türk toplumunun yaşadığı coğrafyalarda açılan ve katı bir dini eğitimin verildiği Buhara tipi usul-i kadim medreselerde öğrenciler uzun yıllar tahsil görmelerine rağmen okuma yazmanın ötesine geçemiyorlardı. O kadar ki, 2-3 yıl eğitim almalarına rağmen müspet bilimlerle de aralarına medrese hocaları tarafından mesafe konuyordu. Çünkü bu anlayışa göre dünyevi ilimleri öğrenmenin akılcı düşünmeye ve rasyoneliteye zemin hazırlayacağı korkusuyla Arapça, Farsça ve dini eğitimin dışında öğrenciler pek bir şey öğrenmiyorlardı. Ancak eğitimlerinin sonunda öğrencilerdeki verimsizliği gören kimi hocalar bu okulların işlevsizliği karşısında umutsuzluğa kapılıyordu.

Okul küçük olsa da, yatılı yetmiş çocuk vardı. Sadece bu yıl değil, her yıl böyle yetmiş, seksen, hatta bazı yıllar yüze yakın öğrenci oluyordu. Lakin Hazret'in canını sıkan şudur ki, okul bir türlü ilerlemiyordu. Öğrencilere sarf ve nahvi öğretip, diğer taraftan öğrencileri yığıp türlü bilimlerde de ders verecek medrese haline gelememişti. Hazret kendi biliminde hiç eksiklik görmüyordu. Yine de okul ilerlemiyordu. Yoksa Ahmetşah Hazret'in öğretmenliğinde bir eksiklik ve ders işleyişinde bir düzensizlik mi vardı? Çünkü Hazret öğretmenliğinde hiç de eksiklik görmüyordu (Kerimî, 2020: 36).

Eski tip medreselerde uzun süre tahsil alan köylüler askere gittiklerinde sevdiklerine bir mektup yazacak kadar dahi okuma yazma bilmiyorlardı. Bununla birlikte askerî birlikler içerisinde okuma yazma bilen olduğu birliğe düşmenin âdeta bir şans olarak telakki edildiğini gördüğümüz eski tip medreseler çağın gereklerine uygun olmayan, işlevini yitirmiş eğitim kurumları olarak eleştirilmektedir. *"Köylülerin pek çoğu bu okuldan mezun olmuştu ama okuma yazma bilenler pek azdı. Askere giden oğullar Rusların veya kendileri gibi okuma yazma bilmeyen Tatar askerlerinin birliğine düşseler, birkaç ay mektup gönderemiyorlardı"* (Kerimî, 2020: 36).

Eski tip okulların başarısızlığının sorgulandığı eserde bunun nedenleri üzerine eğilen yazar eğitim-öğretim faaliyetlerinin uzmanlık gerektirdiğini, yani pedagoji ilminin gereklerine ve inceliklerine mutlaka hâkim olunmasının zarureti üzerinde durmaktadır. Eğitim-öğretim faaliyetlerine bilimsel bir çerçeveden yaklaşan yazar, çocukları okutmanın ve okul idaresinin öğretildiği hususi bilimlerin üzerine eğilimesi gerektiğine vurgu yapar. Bilime sarılmadan eğitim-öğretim ve okul idaresinde başarılı olmanın mümkün olunmadığı vurgulanmakta, tahsilin ayrı bir bilim dalı olarak üzerinde emek harcanması gereken bir alan olduğu belirtilmektedir.

Hazret, eğer okulun niçin ilerlemediğini, nizamlı (tertipli) ve muntazam okullarda okuyan bir kişiden sormuş olsa, o kişi de: Hazret, gerçi sen medresede yirmi beş yıl ömür geçirmiş olsan da, yalnız taharet almayı, bağırış-çığırış münazara eylemeyi (söz yarıştırmayı) öğrendin, çocuk okutmayı öğrenmedin. Çocuk terbiyesi (pedagoji) ilmi ve okul yönetimi gibi çocuk okutmayı ve okulu idare etmeyi öğreten hususi bilimler vardır. Onları bilmeyen kişinin okuttuğu çocukta ve yönettiği okulda ilerleme ihtimali yoktur (Kerimî, 2020: 36).

Kerimî, öğretmenlik mesleğinin ayrı bir ihtisas alanı olduğunun altını çizmektedir. Batıdaki memleketlerde, özellikle Rus toplumu arasında eğitim öğretim işlerine büyük önem verildiği ve bu amaçla öğretmen yetiştiren hususi okullar açıldığı belirtilmektedir. Çocuk yetiştirilmesi alanının küçümsenmesinin yanlışlığı, mescitte öğrencileri eğiten hocaların

ağırlıklı olarak nikâh kıyma, ölü gömme gibi iş ve işlemlerle ilgili öğrencilere bilgi aktardıkları eleştirilmektedir. Okullarda medrese hocalarından ziyade pedagojik bilgi birikimine, öğretmenlik mesleğinin inceliklerine hâkim olan eğitimcilerin görev yapması gerektiğine vurgu yapılan bu bölümde halkın öğretmenlik mesleğine maddi kaygılarla gereken önemi vermemesi ve eğitimin göz ardı edilmesi ironik bir anlatımla eleştirilmektedir.

Okulda terbiye edip (eğitip) çocukları okutmayı bilmenin pek çok şartı var. Bunun içindir ki Ruslar, Türkler ve başka Avrupa halkları gibi gelişmiş milletler çocukları okutmak amacıyla muallim ve muallimeler (öğretmenler) yetiştirmek için uzmanları yetiştirecek hususî okullar açıyorlar. Sen mescitte imam olmayı, cenaze gömmeyi, nikâh kıymayı ve yemekten yemeğe koşup beliş (içine pirinç, kuru üzüm ve tereyağı konulup hazırlanan bir çeşit turta) için yaratılan bir adamsın. Bu yüzden senin asıl görevlerini yapmaya zamanın kalmıyor. Okulda okutmak için ne yapıp edip, çalışıp çabalayıp, çocukları okutacak ilme sahip (çocuk eğitimcisi) bir öğretmen tayin etmek gerekirdi. Okula öğretmen tayin edince, bizim gelirimiz eksilir diye korkuyorsunuz. Lakin bu boş bir fikirdir. Eğer halkın yararına namus ve insafınızla çalışır iseniz, ahali size daha da fazla muhabbet besler. Geliriniz de artar (Kerimî, 2020: 37).

Köylülerin bin bir ümitle çocuklarını okutmak üzere gönderdikleri okulların işlevsizliğinin anlatıldığı bu bölümde iki üç yıl gibi uzun bir süre eğitim alan çocuklarının doğru dürüst okuma yazmayı bile öğrenemedikleri eleştirilmektedir. "Kesikbaş", "Be-devam", "Kızıl Elma", "Fezaili's-Şehr" gibi pratik hayatta hiçbir fayda sağlamayan kitapların çocuklara okutularak vakitlerinin zayi edildiği vurgulanmakta, Müslümanlar için gerekli olan dinî hükümlerin yanında gerçek yaşama dönük olan ve çocukların belki de en çok gerekli olacak yazı, hesap, tarih ve coğrafya gibi müspet bilimlerden hiç haberdar olmadan okullardan mezun olmaları acı bir şekilde vurgulanmaktadır.

Köylüler çocuklarını çoğunlukla çalışıp çabalayıp iki üç yıl okulda tutuyorlar, çocukların bir iki yılı hiçbir şey anlamadan hecelemeyle geçiyor. Kalan bir iki yılda ise "Kesikbaş", "Be-devam", "Kızıl Elma", "Fezaili's-Şehr" gibi hiç faydasız kitaplar okutulup ömürleri zayi ediliyordu. Asıl her bir Müslüman için gerekli olan iman, inanç ve dini hükümlerden ve gerçek hayatlarında her gün ve her saat gerekli olan yazı, hesap, tarih ve coğrafyadan hiç haberleri olmuyordu (Kerimî, 2020: 37).

Bu bölümde Müslümanlığı sadece bıyık kesmek, saç kazıtmak, kelepüş (bir tür baş giyimi, başlık) ve güzel cübbeler giymek gibi dış görünüşe veya kılık kıyafete indirgeyen bozuk fikirli ve anlayışsız bir grubun halkın arasında giderek yaygınlaşması eleştirilmektedir. Bununla birlikte dünyadaki gelişmelerden ve müspet bilimlerden kopuk ilk mekteplerin, tüm gelişmelerin karşısında duran, bütün işi gücü gıybet etmek, ticaret yapmak ve her türlü gelişmenin karşısında "dört başlı düşman" kesilen gençler yetiştirdiği anlatılmaktadır.

Müslümanlığı sadece bıyık kesip, saç kazıtıp kelepüş (bir tür başlık) giymekten ve güzel cübbe giyip mescide varmaktan ibaret zanneden, bozuk fikirli, sözden anlamayan bir mutaassıp takımı oluşmuştu. Bütün işi gücü gıybet (dedikodu) etmek, ticaretle yetinmek olan, medeniyet ve gelişmeye dört başlı düşman oluyordu. Kendisi hiçbir şey bilmediği hâlde başkasına inanmıyor, nüfus sayımı sırasında Tatar diye yazacak olsalar, yok yok, ben Tatar değil, Müslümanım diye cıngar çıkarıyorlardı. İşte bizim iptidai (ilk) okullarımızın gençleri bunlardır (Kerimî, 2020: 37-38).

Sonuç

Fatih Kerimî'nin eserlerinde üzerinde en çok durduğu temaların başında eğitim meselesi gelmektedir. Eski tip medreselerin sıklıkla eleştirildiği hikâyelerinde, çocuklar küçük yaşlardan itibaren dünyevi ilimlerin dışında yalnızca tek tip eğitim verilen usul-i kadim tipi medreselerde eğitim almışlardır. Toplumun ilerlemesi ve gelişmesinin ancak yeni tip okulların yaygınlaşması ve eğitim anlayışının değişmesiyle mümkün olabileceğinin farkında olan Kerimî, bilinçli bir aydın sorumluluğu ile çözümün ancak ve ancak okulların modernize edilmesinden geçtiğini savunmuştur.

Yenilik hareketlerinin ortaya çıkışının temelini oluşturan eğitim meselesi hayatın her alanında reform ihtiyacını hissettirmiş, halkın üzerinde etkili olan belli kesimlerin her ne kadar yoğun karşı çıkışıyla karşılaşılrsa da uzun ve çok sert mücadeleler neticesinde kendilerine ceditçiler denen aydınlar grubu halkın aydınlanması yolunda zaman içerisinde muvaffak olmuştur. Eğitim kurumlarının sadece erkek çocuklarına açık olması gerektiğini, kız çocuklarının okuma yazma öğrenmesine çok sert bir karşı duruş sergileyen usul-i kadim eğitim sistemi ve eski tip eğitim yöntemini ve anlayışını savunan kadimcilerin tezlerine bir itiraz olarak ortaya çıkan yeni usul eğitim sistemi, ilk olarak Kırım'ın Bahçesaray şehrinde başlamış, hızla elde edilen başarının ardından Türklerin yaşadıkları diğer coğrafyalarda da kısa aralıklarla uygulamaya konmuştur.

İdil Ural bölgesinde yetişen aydınların en önemlilerinden Fatih Kerimî, usul-i cedit hareketinin lideri olan İsmail Gaspıralı'nın fikirlerini ve eğitim faaliyetlerini benimsemiş bir Tatar aydını olarak sadece onun okullarında eğitim almamış, aynı zamanda Kırım'da açılan usul-i cedit okulunda öğretmenlik yapmıştır. İsmail Gaspıralı'nın 19. yüzyılın son çeyreğinde açtığı ve usul-i cedit adını verdiği yeni tip medreselerde tarih, coğrafya, matematik gibi dünyevi ilimlere yer veriliyordu. Cedit okullar dalga dalga tüm Türk dünyasında yayılıyor ve toplumun gelişmesinin önünü açarak eğitim meselesine kökten çözüm bulmak için önemli bir işlevi yerine getiriyordu. Binlerce mezun veren usul-i cedit eğitim sistemi gençleri yeni hayata ve bilimsel gelişmelere açık, mensubu olduğu topluma yabancılaşmadan kendini sürekli geliştiren ve yenileyen bireyler yetiştiren toplumsal anlamda, geniş ölçekte çok önemli başarılarla imza atan temel eğitim kurumları olarak büyük önem taşımaktadır.

Fatih Kerimî'nin üzerinde en çok durduğu temaların başında gelen "kadınların özgürlüğü" meselesi toplumsal gelişmenin önünü açacak faktörlerin başında geliyordu. Çünkü eğitilmiş kadın ailesinde kendi çocuğunu bu doğrultuda eğiterek topluma faydalı bireyler olarak yetiştirecekti. Bununla da yetinmeyen Kerimî, eserlerinde kadınların demokratik hayata katılmalarını, aktif siyasetin içinde yer almaları gerektiğini dile getiren ilk aydınlar arasında yer almaktaydı.

Yazdığı eserler, kadınların özgürlüğü temelinde şekillenen Kerimî, kadınların ve kız çocuklarının sosyal hayatta geri kalmışlığının sürekli üzerine durarak bu konuyu toplumun terakki etmesinin ön şartı olarak görüyordu. Fatih Kerimî kısa ömrünün tamamını eğitim işlerine adanmış ve bilimin önemini sürekli vurgulayarak mensubu olduğu Tatar toplumunun kurtuluşunun ancak ilme sarılmakla mümkün olabileceğini görüyordu. Onun hayat felsefesini en iyi anlatan düsturu şu cümleyle özetlenebilir: "*İlimsiz insan, kanatsız kuş gibidir.*" F.K.

Kaynaklar

- Çakmak, C. (2014). *Fatih Kerimî'nin huyal mı? hakıykat mi? ve andan bundan eserleri üzerinde dil ve üslup incelemesi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Çakmak, C. (2018). Fatih Kerimî'nin Mirza kızı Fatıyma, şakirt ile student ve Nuretdin Hoca hikayelerinde ele alınan sosyal temalar. *Gazi Türkiyat*, (22), 39-54.
- Çakmak, C. (2019). Fatih Kerimî'nin "ondan bundan" adlı eserinin fikri yapısı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(66), 36-46.
- Çakmak, C. (2020). Tatar maarif hayatının öncüsü: Gilman Kerimî (1841-1902). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (49), 87-100.
- Çakmak, C. (2020). Ceditçilik faaliyetlerinde bir ömür: Fatih Kerimî. *Kardeş Kalemler*, (160), 23-34.
- Çakmak, C. (2020). Tatar ceditçi Gilman Kerimî ve vasiyetnamesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 137-147.
- Gaynullin, M. (2000). Fatıyx Kerimî. Merdanov, R., Miñnullin, R. & Reximov, S. (Editörler), *Şexisleribiz*. (ss. 196-212). Ruxiyat Neşriyatı.
- Gökçek, F. (1999). Ahmet Mithat Efendi'den Fatih Kerimî'ye mektuplar. *İlmi Araştırmalar*, (8), 315-323.
- Kerimî, F. (1996). *Saylanma eserler* (M. Gaynetdinov, Haz.). Tataristan Kitap Neşriyatı.
- Kerimî, F. (2001a). *Avrupa seyahatnamesi* (F. Gökçek, Haz.). Çağrı Yayınları.
- Kerimî, F. (2001b). *İstanbul mektupları* (F. Gökçek, Haz.). Çağrı Yayınları
- Kerimî, F. (2020). Cihangir mahdumun köy mektebinde okuması (B. Oruç Aslan, Çev.). *Kardeş Kalemler*, (160), 35-41.
- Kerimî, F. (2016). *Mirza kızı Fatıyma seçme eserler* (C. Çakmak, Haz.). Gece Kitaplığı Yayınları.
- Özkan, F. (1997). Kazan Tatarları. *Yeni Türkiye*, 3(16), 1446-1451.
- Sabitov, T. (2000), Fatıyx Aga Kerimov. Merdanov, R., Miñnullin, R. & Reximov, S. (Editörler), *Şexisleribiz*. (ss. 193-195). Ruxiyat Neşriyatı.
- Şeref, Z. (2000). Fatıyx Kerimî. Merdanov, R., Miñnullin, R. & Reximov, S. (Editörler), *Şexisleribiz*. (ss. 74-111). Ruxiyat Neşriyatı.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkı Oranı: Birinci yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contribution Percentage: First Author: % 100.